

УДК: 94(477.7)«1956/1985»

ШПАК Д.О.,

Миколаївський державний аграрний університет

Шпак Денис Олександрович (1980 р. н.). У 2004 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Викладач кафедри менеджменту організацій та права Миколаївського державного аграрного університету. Здобувач кафедри Історії ЧДУ ім. Петра Могили.

ПРОТЕСТАНТИЗМ У РЕЛІГІЙНОМУ ОПОЗИЦІЙНОМУ РУСІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 50-Х – 80-Х РР. ХХ СТ.

У статті розглядаються особливості розвитку протестантського руху опору на Півдні України як невід'ємної складової частини загальноукраїнського релігійного опозиційного руху, форм прояву опозиції радянському режимові протестантських організацій, окремих віруючих громадян Радянського союзу, їх взаємозв'язок з релігійними організаціями, що діяли в інших регіонах Української РСР.

В статье рассматриваются особенности развития протестантского движения сопротивления на Юге Украины как неотъемлемой составляющей части общеукраинского религиозного оппозиционного движения, форм проявления оппозиции советскому режиму протестантских организаций, отдельных верующих граждан Советского союза, их взаимосвязь с религиозными организациями, которые действовали в других регионах Украинской ССР.

In article are considered particularities of the development of the protestant moving the resistance in the south of Ukraine, as integral forming part Ukrainian religious oppositional movement, the forms of the manifestation to oppositions soviet mode protestant organization, separate religious people of the Soviet union, their intercoupling with religious organization, which acted in the other region Ukrainian SSR.

Дослідження такого багатогранного явища в сучасній історії України як опозиційний рух середини 50-х – 80-х рр. ХХ ст. набуває останнім часом все більшої уваги як з боку науковців, так і громадськості, все більшого значення та масштабності. Одразу слід зазначити, що проблема виникнення, становлення й розвитку опозиційного руху в Україні в окреслений період, сьогодні вже досліджена науковцями майже в повному обсязі, хоча зрозуміло, що значний конкретний емпіричний матеріал потребує подальшого розгляду, архівні фонди міст України ще містять цікаві суперечливі історичні факти, а в науковій картині цього феноменального явища ще містяться білі плями. Однією з таких плям є діяльність протестантських організацій, окремих

віруючих активістів на Півдні України та питання впливу їх діяльності на суспільну свідомість мешканців південного регіону України, їх взаємозв'язок з протестантськими організаціями, що діяли в інших регіонах Української РСР.

Різним аспектам історії опозиційного руху в Україні присвятили окремі наукові праці А. Русначенко, Г. Касьянов, Ю. Курносів, Ю. Данилюк, О. Бажан, Б. Кравченко, В. Баран, Б. Захаров, І. Лисяк-Рудницький [1]. Особливої уваги заслуговують наукові статті, у яких подано ґрунтовний аналіз демографічної, професійної, національної й територіальної структури руху опору, видатних вітчизняних науковців, таких як Ю. Зайцев, Ю. Котляр, О. Бажан, В. Баран, А. Русначенко, Г. Касьянов, Б. Кравченко [2]. Питанню історії становлення та

розвитку протестантизму на Україні присвятили окремі праці В. Любашенко, В. Мельник, С. Савинський [3].

Мета роботи: розкрити та проаналізувати особливості розвитку протестантського руху опору на Півдні України як невід'ємної складової частини загальноукраїнського релігійного опозиційного руху, форм прояву опозиції радянському режимові протестантських організацій, окремих віруючих громадян Радянського союзу, їх взаємозв'язок з релігійними організаціями, що діяли в інших регіонах Української РСР.

Евангельсько-баптистський рух в Україні зародився в 60-70 рр. XIX ст. внаслідок переселення великої кількості німецьких колоністів на колишні землі Війська Запорозького. Царський маніфест 1763 р. давав переселенцям великі пільги і матеріальні вигоди, гарантував віротерпимість, тому на території Росії і України переселилася значна кількість прихильників різних конфесій. У роки Другої світової війни, у кінці 1944 р., радянським урядом було дозволено провести нараду баптистів, на якій прийняте рішення про об'єднання евангелістів і баптистів СРСР у єдиний Союз евангельських християн-баптистів. У 1945 р. до нього примкнула частина християн віри евангельської. Так була створена церква ЄХБ на чолі з Всесоюзною радою ЄХБ. Церква ЄХБ функціонувала в умовах жорсткого контролю з боку держави (Ради в справах релігій), керівники общин повинні були суворо дотримуватися «Законодавства про культу», згідно з яким, їх діяльність зводилася до відправлення релігійних потреб у стінах молитовних будинків. Проте не всі віруючі, а надто керівники деяких громад, зуміли подолати відокремленість. Поряд з об'єднаними громадами ЄХБ з'явилися групи й громади так звані «чистих евангельських християн», «чистих баптистів» і п'ятидесятників, котрі не пішли на союз.

Ряди новоствореної церкви стали чисельно поповнюватися. Дослідження показують: тільки за період 1952-1965 рр. громади евангельських християн-баптистів України зросли на 47 % [4]. Кількісному зростанню протестантських громад сприяло застосування ефективних методів евангелізації. Оскільки організація недільних шкіл, спеціальні зібрання віруючої молоді тощо заборонялися, громади ЄХБ активно використовували дозволені форми й методи: відзначення дня народження дітей у сім'ях віруючих, проведення весільних урочистостей у громадах, навчання юнаків і дівчат у хорових колективах та ін. Керівництво ВРСХБ відзначало, що в кінці 50-х рр. в Україні проживало до 75 % членів церков ЄХБ.

Однак у цілому так звана «відлига» в суспільно-політичному житті не поліпшила становища церкви евангельських християн-баптистів, як і загалом всіх релігійних організацій. Спрощене тлумачення офіційною ідеологією релігійного феномену як пережитку минулого було обґрунтуванням і відповідної політики. Це

виявилось в масовій антирелігійній кампанії, яка розгорнулася в країні на рубежі 50-60-х рр. Лише в першій половині 1961 р. в Радянському Союзі закрито 300 церков ЄХБ, переважну більшість з них в Україні. У першій половині 60-х рр. фактично за релігійні переконання в Україні засуджено 50 членів церкви [5].

У 1961 р. у результаті невдоволення таким станом речей виникла баптистська «ініціативна група», яка вимагала дозволення необмеженої проповіді Євангелії, релігійного виховання дітей, дотримання принципу відокремлення держави від церкви. У 1962 р. ця група була перетворена в Оргкомітет, у 1965 р. – у Раду Церков. «Вісник Істини», інформаційний «Братський листок», підпільне видавництво «Християнин» почало випускати релігійну літературу. Масовими гоніннями на прихильників Ради Церков ЄХБ держава намагалася припинити цей рух. Ув'язнення, притягнення до кримінальної відповідальності, звільнення з роботи, штрафи – це далеко не повний перелік покарань, які пережили віруючі.

У кінці 70-х рр. було одержано від органів влади дозвіл ще однієї протестантській течії – адвентистам сьомого дня – створити регіональні союзи і республіканські центри (перші громади адвентистів виникли в Таврійській губернії в Криму (1886 р.). Найбільші з них – Союзи АСД Росії і України. Незалежні адвентистські церкви України і Росії тісно взаємодіють між собою і підтримують контакти з Генеральною Конференцією АСД.

Двічі у 1949 р. крайовий комітет Свідків Єгови України намагався зареєструвати свою організацію, проте висунуті владою умови легалізації були неприйнятні для віруючих. Від них вимагалось відмовитися від зв'язків з Бруклінським центром, від проповіді Армагедону і проповідування «від дому до дому», а також відмінити заборону служби в армії. Гоніння на Свідків Єгови в Україні продовжувалися до кінця 80-х рр. XX століття. Проти них порушувались судові справи за нелегальні зібрання, за проповідницьку діяльність, за відмову служити в армії.

Історія п'ятидесятницької течії в Україні – християн евангельської віри (ХЄВ) – починається з приїзду до Одеси 1921 р. місіонерів американської п'ятидесятницької асоціації «Асамблея Божа» Івана Воронаєва та Володимира Колтовича. Вже на початку 1922 р. в Одесі було засновано нову церкву під назвою Громади християн евангельської віри. У 1924 р. на Одещині з'явилася ще одна п'ятидесятницька церква на хуторі Надія, а також у м. Миколаєві [6].

У 1924 р. в Одесі відбувся перший з'їзд п'ятидесятників губернії, на якому утворили губернський союз. Другий з'їзд ХЄВ (Одеса, 1925) схвалив пропозицію про організацію Всеукраїнського союзу ХЄВ. У 1926 р. в Одесі

пройшов I Всеукраїнський з'їзд союзу. Його головою було обрано І. Воронаєва. У роботі II Всеукраїнського з'їзду ХСВ (Одеса, 1927 р.) взяло участь 65 делегатів з усіх округів України. Вони представляли майже 350 громад, що об'єднували близько 17 тисяч віруючих. Останній було одногосно проголошено I Всесоюзним з'їздом Союзу ХСВ. У 1927-1928 рр. правління ВСХСВ провело ряд регіональних з'їздів в Україні. До ВРЄХБ приєдналося близько 400 п'ятидесятницьких громад, які налічували майже 25 тисяч членів [7].

У радянській пресі і численній атеїстичній літературі велася відверта кампанія проти конфесії. Спосіб життя її прихильників зображувався вкрай негативно. Це спричинило й таке явище в середовищі п'ятидесятників, як еміграційні настрої. У 1963 р. групі віруючих вдалося прорватися до американського посольства в Москві і попросити допомоги в справі еміграції з СРСР. І хоча спроба не увінчалася успіхом, у 1973 р. розгорнулася нова кампанія за еміграцію. До середини 1978 р., за оціночними даними, еміграційними настроями було охоплено до 20 тисяч віруючих. Із заявами про виїзд з Радянського Союзу звернулися 324 сім'ї п'ятидесятників з Миколаївської, Херсонської, Закарпатської, Ворошиловградської, Харківської та інших областей в кількості 1562 особи, в т. ч. більше половини з них – діти шкільного і дошкільного віку [8].

Проте здоровий глузд у ставленні до п'ятидесятників став брати гору. Ще в 1968 р. почалася незалежна від ЄХБ реєстрація деяких п'ятидесятницьких церков. До 1986 р. зареєстровано більше, як 200 громад з кількістю віруючих понад 20 тис. осіб. Це в основному великі церкви в Києві, Одесі, Харкові, Чернівцях та в інших містах [9].

Незважаючи на те, що Конституції СРСР та України радянського періоду 1937, 1978 років закріплювали широкий перелік демократичних прав і свобод (наприклад, стаття 52 Конституції СРСР 1977 року закріплювала право громадян СРСР сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, тобто гарантувалася свобода совісті), радянський режим постійно вживав заходів для боротьби з релігійними організаціями. Проте статті 51 та 49, відповідно до Конституції СРСР 1977 року і Конституції УРСР 1978 року, закріплювали право громадян Радянського Союзу «об'єднуватись у політичні партії, громадські організації, брати участь у масових рухах, які сприяють розвитку політичної активності і самодіяльності, задоволенню їхніх різноманітних інтересів». Тобто з формально-юридичного боку Конституції СРСР та відповідні їй – конституції УРСР, відзначались демократизмом, чітко формулювань, широкими соціальними гарантіями, що все разом забезпечувало їх порівняно високий світовий авторитет. Але

слабким їх місцем була декларативність більшості положень (особливо наведених), до того ж, втілюючи ідеї марксизму-ленінізму, Конституції УРСР, були лише передавальним ланцюгом, своєрідним дублікатом Конституції СРСР.

Радянська влада мобілізувала засоби масової інформації для посилення атеїстичної пропаганди. На початку 1962 року були внесені навіть деякі зміни в законодавство СРСР, з метою обмеження відкриття релігійних організацій.

Незважаючи на те, що безпосереднє відродження релігійно-церковного життя в Україні починається з кінця 80-х років, воно продовжує існувати протягом 60-70-х рр., перебуваючи на нелегальному становищі серед таких самих нелегальних протестантських організацій, окремих віруючих громадян СРСР. За інформацією начальника обласного управління КДБ І. Сидорова, на території Миколаївської області в другій половині 1950-х рр. діяли сектантські організації баптистів, п'ятидесятників та адвентистів, які нараховували у своєму складі близько 4 тисяч осіб, з них служителів культу й сектантського активу до 900 осіб [10].

За узгодженням з ЦК КПУ від 7 по 11 липня 1959 р. було проведено відкрите судове засідання над активістами «антирадянського єговістського підпілля» у м. Первомайськ Миколаївської області в приміщенні Палацу культури – Я.Г. Лесюком, М.Л. Ковальчак, П.Я. Олефіренко, П.Ю. Нижник (яка була заарештована 7 квітня 1959 р. Одеським УКДБ) за проведення «ворожої діяльності» на території Миколаївської, Одеської, Кіровоградської та Горьківської областей [11]. Обласний суд, керуючись Законом СРСР від 25.12.1959 р. «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», засудив зазначених «злочинців» від 6 до 10 років ув'язнення [12]. За матеріалами доповідної записки секретаря Миколаївського обкому КПУ О. Маленкіна, засуджені Олефіренко і Лесюк, за вказівкою керівника єговістського підпілля в Миколаївській та Одеській областях П.Т. Харчія, створили там єговістські групи та очолили їх, ставши «слугами груп». Після арешту Харчія «Одеську стрелу» очолила, повернувшись із засудження, Нижник, яка «зв'язавшись зі Станіславським єговістським центром, отримала вказівку про активізацію єговістської діяльності, після чого очолила єговістське підпілля, об'єднав 154 єговіста в семи групах: Первомайській й Староголовлевській Миколаївської області, Одеській, Лукашевській й Цебриковській Одеської області, Кіровоградській й Сухобезводнівській Горьківської області». З огляду на вищенаведене, доповідна записка секретаря Миколаївського обкому КПУ є досить цікавим неоднозначним документом, який свідчить (можливо лише в односторонньому порядку) про пов'язану між собою мережу єговістських організацій, що досить активно діяли у своїх

територіальних межах, представляли собою організаційну систему, яка мала керівний центр та досить потужно протиставляла себе радянському режимові. Як свідчить доповідна записка уповноваженого в справах релігії Миколаївського облвиконкому Б. Шлепенка голові Раді в справах релігій при РМ СРСР, окремі групи п'ятидесятників у Миколаєві також намагалися об'єднатися в одну релігійну громаду, за що над громадянами Волковим, Заїченко як активістами та іншими була розпочата кримінальна справа, а організаційна діяльність п'ятидесятників припинена [13].

Органи КДБ, які невпинно моніторили стан релігійного життя в УРСР, у своїх спецдонесеннях на адресу вищого політичного керівництва відзначали, що в центрі уваги сектантів перебуває переважно молодь; за доповіддю начальника УКДБ при РМ УРСР в Миколаївській області І. Сидорова від 17 березня 1961 р. «руйнівний вплив на молодь та підлітків здійснюють сектанти, переважно, єговісти й п'ятидесятники. На території області діють дві секти єговістів у складі 80 осіб та приблизно 600 осіб п'ятидесятників, а також баптисти й суботники» [14].

На 1974 рік в Україні налічувалося лише 16 зареєстрованих та 539 незареєстрованих громад та груп цієї конфесії. З них в Миколаївській області було 27 незареєстрованих громад [15]. У 1983 р. – незареєстрованих чотири групи з 14 [16].

Архівні документи містять значну кількість письмових як індивідуальних, так і колективних (у тому числі – анонімних) скарг до вищих та

місцевих органів влади від віруючих громадян про порушення їх конституційних прав на свободу совісті, віросповідання. Тільки за перші 6 місяців 1974 р. на адресу уповноваженого в справах релігії по Миколаївській області надійшло 14 письмових та 133 усних скарг [17].

Територіальні організації протестантів нерідко відмовлялися реєструватися, оскільки в такому випадку підлягали контролю з боку органів влади та обмеженням у здійсненні обрядів. У разі їх виявлення правоохоронними органами щодо керівників застосовувалися заходи репресивного характеру: відкриті громадські суди, штрафи, ув'язнення від 1 до 5 років.

Отже, протестантські організації відігравали певну роль у релігійному руху опору радянському режимові на Півдні України, здійснюючи постійний зв'язок з нелегальними організаціями інших регіонів України, використовуючи насамперед легальні методи боротьби, форми прояву опозиції в межах чинного законодавства СРСР, намагаючись реалізувати свої конституційне право на свободу віросповідання та об'єднань. У радянській пресі і численній атеїстичній літературі велася відверта кампанія проти сектантських організацій. Органи влади постійно вживали заходів для боротьби з релігійними організаціями, були внесені навіть деякі зміни в законодавство СРСР на початку 1962 року з метою обмеження відкриття релігійних громадських об'єднань. Ув'язнення, притягнення до кримінальної відповідальності, звільнення з роботи, штрафи – це далеко не повний перелік покарань, які пережили віруючі,

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (II пол. 50-х – 80 рр. XX ст.). – К., 2000; Русначенко А.М. Національно – визвольний рух в Україні: сер. 50-х – поч. 90-х рр. – К., 1998; Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. I, II / Пер. з англ. М. Бідаків, У. Гавриків, Я. Грицак та ін. – К.: Основи, 1994; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – К., 1995; Курносів Ю.О. Інакомислення в Україні (1960-1980 рр.). – К., 1994; Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX століття. – К., 1998; Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987 роки). – Харків, 2003.
2. Котляр Ю. Боротьба за українську національну ідею на Миколаївщині в 50-80-х рр. XX ст. // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 83. Вип. 70. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 154-160; Бажан О. Дисидентство в УРСР: спроба дефініції // Магістеріум: історичні студії. Вип. 7 / НАУКМА. – К.: Стилас, 2001. – С. 27-31; Русначенко А. Спротив робітництва та робітничі протести в Україні // Розбудова держави. – 1996. – № 4. – С. 51-57; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: сер. 1950-х – поч. 1990-х рр. // Історія: Збірник III Міжнародний конгрес українців. – Х.: Око, 1996. – С. 168-172; Світлична Н. Деякі підсумки репресій на Україні в 1982 році // Сучасність [Мюнхен]. – 1983. – Число 1-2. – С. 229-146.
3. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. – Львів, 1995; Мельник В.І. П'ятидесятництво: нові тенденції. – К., 1998; Мельник В.І. Молодеж в п'ятидесятництві: пошуки ідеала. – Львів, 1992; Савинский С.Н. История русско-украинского баптизма. – Одесса, 1995.
4. Яроцький П.Л. Український протестантизм учора і сьогодні // Віче. – 1994. – № 11. – С. 32.
5. Там само. – С. 34.
6. Савинский С. Історія релігії в Україні. – К., 2000. – С. 386.
7. Там само.
8. Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 3. – Київ – Миколаїв: Світогляд, 2007. – С. 48.

9. Яроцький П.Л. Український протестантизм учора і сьогодні // Віче. – 1994. – № 11. – С. 35.
10. Держархів Миколаївської області. – Ф. 7. – Оп. 8. – Спр. 969. – Арк. 89-92.
11. Там само. – Ф. 7. – Оп. 8. – Спр. 969. – Арк. 93-105.
12. Там само.
13. Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 3. – Київ – Миколаїв: Світогляд, 2007. – С. 95-96.
14. Там само. – С. 80.
15. Там само. – С. 48.
16. Там само. – С. 127.
17. Держархів Миколаївської області. – Ф. П-7. – Оп. 30. – Спр. 139. – Арк. 69.

Рецензент – д.і.н., проф. В.П. Шкварець.

Надійшла до редколегії 20.11.2008 р.